

**TURUN
YLIOPISTO**

"Itsenäisyys ja suvereniteetti on kuitenkin ymmärrettävä modifioituina käsitteinä eikä klassisesti"

Baltian uudelleenitsenäistyminen ja Suomen ulkoministeriön Viro-työryhmän toiminta
1990–1991

Poliittisen historian
kandidaatintutkielma

Laatija:
Viivi Laamanen

23.4.2026
Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Kandidaatintutkielma

Oppiaine: Poliittinen historia

Tekijä: Viivi Laamanen

Otsikko: ”Itsenäisyys ja suvereniteetti on kuitenkin ymmärrettävä modifioituina käsitteinä eikä klassisesti” Baltian uudelleenitsenäistymisen ja Suomen ulkoministeriön Viro-työryhmän toiminta 1990–1991

Sivumäärä: 32 sivua

Päivämäärä: 23.4.2026

1980–1990-lukujen taitteessa Euroopassa myllersi. Poliittiset voimat ympäri Eurooppaa edistivät itsenäisyysliikkeitä, ja valtioita itsenäistyi jopa ennätysvauhdilla. Samaa kehitykseen mukaan pyrkivät Baltian maat. Baltiassa oli jo pidempään ollut tyytymättömyyttä Neuvostojohtoon, ja viimeistään Perestroika-uudistusohjelman seurauksena päätettiin ottaa ensiaskeleita kohti itsenäisyyttä. Yhtäältä YYA-sopimus ja läheiset suhteet Neuvostoliittoon olivat keskeisessä roolissa Suomen harjoittamassa ulkopoliitikassa, toisaalta kuitenkin Viron rooli kielisukulaisena ja eräänlaisena sukulaiskansana herätti sympatioita. Presidentti Mauno Koivisto perusti ulkoministeriön seurantaryhmän. Seurantaryhmän nimeksi tuli epävirallisesti Viro-työryhmä, ja ryhmän johtoon valittiin Leningradin pääkonsulinvirastosta Helsinkiin palannut neuvotteleva virkamies Jaakko Kaurinkoski. Työryhmän tehtävänä oli kokoontua säännöllisesti, seurata Baltian tilanteen kehitystä ja raportoida siitä tasavallan presidentille.

Tutkin Suomen ulkoministeriön Viro-työryhmän raportteja Baltian maiden uudelleenitsenäistymisestä vuosilta 1990–1991, keskittyen erityisesti Viroon. Käsittelin raportteja laadullisen sisällönanalyysin keinoin. Tutkimuksessa vastasin kysymyksiin: Miten Baltian uudelleenitsenäistymisen, erityisesti Viron itsenäistymisen, hahmoteltiin ja tulkittiin Suomen ulkoministeriön Viro-työryhmän raporteissa? Mitä nämä tulkinnat kertovat Suomen ulkopoliittisesta ajattelusta maailmanpoliittisessa siirtymävaiheessa? Miten Suomi pyrki asemoitumaan poliittisesti herkän kysymyksen äärelle alati muuttuvassa maailmanpoliittisessa tilanteessa? Miten Suomen suhteet Neuvostoliittoon vaikuttivat suomen suhtautumiseen Baltian maiden uudelleenitsenäistymiseen?

Tutkimuksestani käy ilmi Suomen varovainen suhtautuminen Baltian maiden itsenäistymispyrkimyksiin. Baltian maat, erityisesti Viro hakivat aktiivisesti tukea Suomelta itsenäisyyspyrkimyksilleen. Suomi ylläpiti neutraalia linjaa, eikä liiemmin kommentoinut pyrkimyksiä julkisesti, koska Baltian maat kuuluivat Neuvostoliiton sisäpolitiikan piiriin. Tutkimustulosteni mukaan Neuvostoliitto vaikutti joko suoraan tai välillisesti kaikkiin Suomen toimiin. Ulkosuhteita Neuvostoliiton kanssa arvostettiin Baltian maiden itsenäisyyttä korkeammalle. Lisäksi havaitsin, että Suomi ja Ruotsi toimivat eri tavoin vahvistaakseen tukea Baltian maille.

Avainsanat: Baltian maat, Jaakko Kaurinkoski, Mauno Koivisto, Neuvostoliitto, uudelleenitsenäistymisen, ulkoministeriö, Viro

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkielman lähtökohdat ja tutkimuskysymykset	4
1.2	Aineisto ja tutkimusmenetelmä	6
2	Euroopan poliittinen murros	9
2.1	Perestroika ja suvereenisuusjulistus	9
2.2	Viro-työryhmän perustaminen	11
3	Tasapainoilevaa ulkopolitiikkaa	14
3.1	Viron aktiivinen toimijuus ja Baltian dynamiikka	14
3.2	Ulkopolitiikkaa YYA-sopimuksen varjossa	16
3.3	Suomen varovainen lähestymistapa	19
4	Toimintalinjat ja käytännön ratkaisut	22
4.1	Ulkoministeriön käytännön valmistelu	22
4.2	Ruotsin ja Suomen erilaiset lähestymistavat	24
5	Johtopäätökset	27
	Lähteet	30

1 Johdanto

Kandidaatintutkielmassani tarkastelen, miten Baltian maiden, erityisesti Viron, uudelleenitsenäistyminen nähtiin ja tulkittiin Suomessa ulkoministeriön sisäisessä valmistelussa kylmän sodan loppuvaiheessa. Tutkimuksen keskiössä ovat neuvotteleva virkamies Jaakko Kaurinkosken johtaman niin kutsutun Viro-työryhmän kokoontumiset ja niistä laaditut raportit. Lisäksi hyödynnän raportteja työryhmän jäsenten vierailuista Viroon, Latviaan sekä Liettuaan. Käytetyt raportit ovat saatavilla ulkoministeriön arkistossa.

Baltian maiden uudelleenitsenäistyminen muodosti Suomelle ulkopoliittisesti herkän kysymyksen, jossa jouduttiin tasapainoilemaan Neuvostoliiton hajoamisen, YYA-sopimuksen perinnön ja muuttuvan kansainvälisen järjestelmän välillä. Viron asema on aina ollut Suomelle erityinen historiallisten, kulttuuristen ja kielellisten siteiden vuoksi. Myöhemmin suhteiden erityisasemaa ovat lisänneet myös vilkas kauppa ja aktiivinen turismi.¹ Tutkimalla Viro-työryhmän sisäisen valmistelun raportteja on mahdollista päästä käsiksi siihen, miten suomalaiset virkamiehet ja asiantuntijat hahmottivat Viron poliittista kehitystä, itsenäistymispyrkimyksiä ja Suomen mahdollisia toimintavaihtoehtoja ennen virallisia ulkopoliittisia linjauksia.

1.1 Tutkielman lähtökohdat ja tutkimuskysymykset

1980–1990-lukujen taitteessa Euroopan poliittinen tilanne oli murroksen edessä. Kylmä sota oli tulossa päätökseensä. Baltian maiden pyrkiessä kohti itsenäisyyttään Suomi pyrki harjoittamaan varovaista ja tasapainoilevaa ulkopoliitiikkaa Neuvostoliiton länsinaapurina. Baltian maiden itsenäistymiskehitystä ja Neuvostoliiton hajoamista on tutkittu laajasti, etenkin osana Itä-Euroopan poliittista murrosta ja kylmän sodan päättymistä. Myös Suomen ulkopoliitiikkaa ja varovaisia kannanottoja on käsitelty tutkimuskirjallisuudessa. Sen sijaan vähemmälle huomiolle on jäänyt se, miten Suomen ulkopoliittinen johto käsitteli ja tulkitsi Baltian tapahtumia sisäisessä valmistelussa. On myös olennaista, millaista keskustelua varovaisten julkilausumien ja päätösten taustalla käytiin. Julkilausumat eivät aina kerro kaikkea poliittisesta päätöksenteosta, vaan ovat usein osa tarkkaan harkittua poliittista viestintää.

¹ Ritvanen 2025, 59.

Tästä syystä ulkoministeriön raportit ja niiden tutkiminen tarjoavat erittäin tärkeän näkökulman poliittisen päätöksenteon taustoihin. Raportit avaavat tarkemmin sitä keskustelua, jota Suomessa käytiin ja millaisten päätösten ja pyyntöjen keskellä Suomi joutui tasapainoilemaan. Raporteista aukeaa se, miten Baltian itsenäistymiskehitys nähtiin, ja miten sitä käsiteltiin sisäisessä valmistelussa ennen julkilausuttuja päätöksiä ja linjauksia. Näin ollen tutkimus on perusteltu, koska suuri osa aiemmasta tutkimuksesta on keskittynyt Suomen ulkopoliittiseen linjaan julkisten kannanottojen ja valtiollisten ratkaisujen tasolla.

Ulkoministeriön sisäinen keskustelu ja valmistelu tarjoavat tärkeän näkökulman ulkopoliittikan muotoutumiseen. Kandidaatintutkielman laajuudessa Viro-työryhmän raportit muodostavat rajatun mutta informatiivisen aineiston. Tutkimus täydentää aiempaa tutkimusta ja mahdollistaa syvemmän ymmärryksen siitä, miten Suomen ulkopoliitiikka toimi. Tutkimuksesta käy myös ilmi mikä toiminnan logiikka oli ennen kuulumattomassa poliittisessa murrosvaiheessa, jossa tapahtumat etenivät nopeasti.

Tutkimuksen avulla vastaan neljään eri tutkimuskysymykseen:

1. Miten Baltian uudelleenitsenäistyminen, erityisesti Viron itsenäistyminen, hahmotettiin ja tulkittiin Suomen ulkoministeriön Viro-työryhmän raporteissa?
2. Mitä nämä tulkinnat kertovat Suomen ulkopoliittisesta ajattelusta maailmanpoliittisessa siirtymävaiheessa?
3. Miten Suomi pyrki asemoitumaan poliittisesti herkän kysymyksen äärelle alati muuttuvassa maailmanpoliittisessa tilanteessa?
4. Miten Suomen suhteet Neuvostoliittoon vaikuttivat Suomen suhtautumiseen Baltian maiden uudelleenitsenäistymiseen?

Tuon tutkimukseni lopuksi esiin myös Ruotsin toimintamallit, ja vertailen niitä Suomen toimien kanssa. Tämä on arvokasta vertailua kahden Pohjoismaan välillä. Vaikka Suomi ja Ruotsi voidaan tulkita toisiaan vastaaviksi Pohjoismaiksi, on olennaista huomioida niiden erilaiset historialliset taustat. Suomen ja Ruotsin historiallinen ero liittyy siihen, miten maiden kansainväliset identiteetit ovat rakentuneet erilaisista historiallisista kokemuksista. Suomen toimiin ja kansalliseen identiteettiin on vaikuttanut aika sekä Ruotsin, että Venäjän vallan alla.

Kun taas Ruotsin identiteetissä korostuu niin kutsuttu 200 vuoden rauhan perinne, ja neutraalius.²

1.2 Aineisto ja tutkimusmenetelmä

Tutkimuksen primääriaineistona ovat ulkoministeriön arkistosta löytyvät Viro-työryhmän kokousraportit ja niihin liittyvät asiakirjat vuosilta noin 1990–1991. Aineisto koostuu virkamiesten laatimista raporteista, muistioista ja mahdollisista yhteenvedoista, jotka käsittelevät Viron ja Baltian maiden poliittista kehitystä. Historiallisia aineistoja käsitellessä, tulee ainestoa käsitellä oman aikansa tuotoksena. Aineistoa tulee tulkita sen tehtävän kautta, jota se on laadittaessa toteuttanut.³

Tutkimalla Viro-työryhmän raporteja, voidaan saada kattava kuva siitä, miksi Suomi pyrki suhtautumaan Baltian maiden uudelleenitsenäistymiseen neutraalisti. Raportit avaavat myös myöhemmin kritisoidun suhtautumisen takana olevaa oikeutusta ja näkemystä. Raporteissa käsitellään tilannekatsauksia Baltian tapahtumista. Baltian tapahtumia selventääkseni hyödynnän *Helsingin Sanomien* aikakoneetta. *Helsingin Sanomien* aikakoneeseen on arkistoitu kaikki *Helsingin Sanomien* ja *Päivälehden* paperilehdet vuosilta 1889-1997. Aikakoneesta olen etsinyt arkistoidut uutiset, lehdet ja lehtileikkeet tukemaan aikalaiskertomusta tilanteista.

Tutkimuksessa hyödynnän lisäksi taustakirjallisuutta ja aiempaa tutkimusta kontekstin ja tulkintojen tukena, mutta analyysin kohteena ovat ensisijaisesti arkistoaineiston tekstit. Taustoittavana tutkimuskirjallisuutena käytän Timo Soikkasen teosta ”Presidentin ministeriö II, 1970–1981”, Louis Clercin vielä julkaisematonta käsikirjoitusta ulkoministeriön historiasta vuosilta 1982–1995. Ulkoministeriön historiateosten pohjalta hahmotan institutionaalista roolia ulkoministeriöstä poliittisena toimijana. Ritvasen väitöskirja ”Mureneva kulmakivi; Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989-1992” ja Soikkasen teos ulkoministeriön historiasta auttaa asettamaan Suomen ja Neuvostoliiton suhteet omaan kylmän sodan kontekstiinsa. Ritvanen on keskittynyt tutkimuksessaan 1980- ja 1990-lukujen Suomen ulkopolitiikkaan, ja Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin. Tutkimusaihe on kandidatutkielmaani varten relevanttia. Tästä syystä hyödynnän hänen väitöskirjansa lisäksi myös muuta hänen julkaisemaansa tutkimusta taustoittamaan oman

² Rosengren et al. 2025, alaluku ”Background: historical similarities and differences”.

³ Kalela 2000, 99.

tutkimukseni historiallista kontekstia. Tutkimuksissa käsitellään laajemmin esimerkiksi Suomen ja Viron suhdetta, sekä Suomen ja Neuvostoliiton suhdetta.

Tutkimukseni nojaa laadulliseen sisällönanalyysiin. Historiallisena kontekstina toimii ulkopoliittisen päätöksenteon ja sen valmistelun tarkastelu osana laajempaa kansainvälisen järjestelmän murrosta. Lähestyn raportteja merkityksiä tuottavina asiakirjoina, jotka heijastavat aikansa poliittisia realiteetteja, käsityksiä ja rajoitteita.

Analysoin ulkoministeriön Viro-työryhmän raportteja systemaattisesti keskittyen siihen, miten Viron itsenäistymispyrkimykset, Suomen ulkopoliittiset intressit sekä Neuvostoliiton asema ja vaikutus hahmotetaan aineistossa. Analysoin raporttien sisältöä teemoittain, samalla nostaen esimerkkejä raporteista.

Laadullinen sisällönanalyysi on tutkimusmenetelmä, jonka avulla tekstimuotoista laajaa aineistoa jäsennellään ja tulkitaan systemaattisesti. Menetelmän avulla laaja aineistokokonaisuus muutetaan hallittavaksi. Sisällönanalyysin tavoitteena on löytää merkityksiä, teemoja, pääluokkia ja rakenteita aineistosta.⁴ Tässä tutkimuksessa analyysi toteutetaan induktiivisena. Induktiivinen sisällönanalyysi käsittelee aineistoista nousevia teemoja.⁵ Laadullisessa sisällönanalyysissä tarkastellaan aineiston sisältöjä, kuten teemoja ja toistuvia merkityksiä, eikä niinkään kielellisiä ilmaisutapoja. Sisällönanalyysi voi kohdistua joko aineistossa esiin tuleviin ilmeisiin (eng. manifest), tai piileviin (eng. latent) merkityksiin.⁶ Menetelmää avuksi käyttäen, olen etsinyt systemaattisesti raporteissa toistuvia aiheita ja teemoja. Näitä olen analysoinut laadullisen sisällönanalyysin kehyksessä tutkimuskysymysten avulla. Tuon esiin sekä ilmeisiä, että piileviä merkityksiä omassa analyysissäni.

Sisällönanalyysi etenee aineistolähtöisesti: raportit luetaan huolellisesti, minkä jälkeen niistä tunnistetaan toistuvia teemoja, käsitteitä ja tulkintakehyksiä. Jaana Vuori kutsuu tätä toimintamallia koodaukseksi. Koodauksessa tunnistetaan ja nimetään tutkimuksen kannalta olennaisia sisältöjä ja teemoja. Näitä teemoja vertaillaan keskenään ja suhteutetaan tutkimuskysymyksiin. Analyysin tavoitteena on ymmärtää, millaisia merkityksiä ja painotuksia ulkoministeriön sisäisessä keskustelussa annettiin Viron

⁴ Tuomi & Sarajärvi 2018, 104.

⁵ Ibid, 107.

⁶ Vuori 2021.

uudelleenitsenäistymiselle. Sisällönanalyysin tavoitteena on muodostaa laajasta kokonaisuudesta selkeä ja tiivis kuvaus.⁷

Sisällönanalyysiä täydennetään historiallisella kontekstualisoinnilla. Raporttien sisältöä tarkastellaan suhteessa aikakauden poliittisiin tapahtumiin ja Suomen viralliseen ulkopoliittiseen linjaan. Menetelmä soveltuu hyvin kandidaatintutkielman laajuuteen ja mahdollistaa arkistoaineiston huolellisen ja perustellun tulkinnan.

⁷ Vuori 2021.

2 Euroopan poliittinen murros

Tässä luvussa taustoitan Euroopan poliittista ja historiallista tilannetta. Taustoitusta on olennaista, jotta voimme ymmärtää millainen maailmanpoliittinen tilanne käynnisti Baltian maiden itsenäisyyspyrkimykset. 1980- ja 1990-lukujen taitteessa kansainvälinen järjestelmä oli vahvasti murroksen alla etenkin Euroopassa. Vuonna 1988 Viro antoi tiedoksi suvereniteettijulistuksensa, ja vuotta myöhemmin Berliinin muuri murtui.⁸ 1980-1990 lukujen taitteessa Jugoslavia hajosi.⁹ Kommunistiset järjestelmät rakoilivat ympäri Eurooppaa, eikä Baltian maiden itsenäistymiskehitys ollut Euroopan kontekstissa ainutlaatuinen. Tämä poliittinen liikehdintä aiheutti epävarmuutta ja huolta aina Suomessa asti. Joidenkin näkemysten mukaan muutokset olivat ennustettavissa, toiset yllättyivät tapahtumista, ja etenkin niiden nopeasta etenemisestä. Suomessa oltiin huolestuneita kommunismin heikentymisestä, sekä Baltian maiden poliittisesta liikehdinnästä.

2.1 Perestroika ja suvereenisuusjulistus

Mihail Gorbatšov nousi Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeriksi vuonna 1985. Gorbatšov käynnisti uudistuspolitiikan nimeltään Perestroika vuonna 1987. Perestroikan tavoitteena oli parantaa sosialistista järjestelmää ja kohentaa taloutta. Tämä uudistuspolitiikka oli tarkoitettu koskevan kaikkia neuvostomaita.¹⁰ *Helsingin Sanomien* haastattelussa vuonna 1988 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen kolmanneksi korkein virkamies Lev Nikolajevits Zaikov kuvaili perestroikan olevan paljon enemmän kuin vain pintaremontti. Zaikovin mukaan ”Kyse on syvällisistä vallankumouksellisista muutoksista yhteiskuntaelämän kaikilla aloilla.”¹¹ Lokakuussa 1988 Neuvostoliitossa julkaistiin uusi lakiehdotus, jonka tavoitteena oli esimerkiksi muuttaa Neuvostoliiton poliittista rakennetta, luoda uusi presidentin virka, joka oli huomattavasti puoluejohtajan virkaa vaikutus- ja toimeenpanovaltaisempi sekä hillitä armeijan käyttöä alueellisissa konflikteissa maan rajojen ulkopuolella.¹² Gorbatšovin mukaan muutokset olivat välttämättömiä, jotta perestroika-

⁸ ”Euroopan unionin historia – vuodet 1980–1989” Euroopan unionin verkkosivut <<https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1980-89-fi>> [luettu 7.4.2026]

⁹ ”Euroopan unionin historia – vuodet 1990–1999” Euroopan unionin verkkosivut <<https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1990-99-fi>> [luettu 7.4.2026]

¹⁰ Ritvanen 2021, 32.

¹¹ *Helsingin Sanomat* 6.4.1988, ”Perestroika ei ole pintaremontti”

¹² ”Soviet Union publishes constitutional reforms” United Press International <<https://www.upi.com/Archives/1988/12/03/Soviet-Union-publishes-constitutional-reforms/4996597128400/>> [luettu 7.4.2026]

uudistuspolitiikka jatkaisi vauhdikkaasti eteenpäin. Perustuslakiuudistuksen tavoitteena oli myös heikentää kommunistisen puolueen suoraa valtaa arjessa, mutta lisätä korkeimman neuvoston valtaa.¹³ Viro vastusti Neuvostoliiton uutta perustuslakiuudistusta. Olennaisena ongelmana uudistuksessa koettiin vallan keskittyminen Moskovaan. Tasavalloille tarjottiin näennäistä vaikutusmahdollisuutta, vaikka tosiasiallisesti uudistuksen myötä päätösvaltaa käyttäisi Moskovassa kokoontuva korkein neuvosto. Ongelmana nähtiin myös se, miten Neuvostoliiton lait menivät Viron paikallisten lakien edelle. Viro halusi päättää itse omasta taloudestaan, sekä omista laeistaan.¹⁴

Helsingin Sanomien uutisen mukaan Viron korkein neuvosto kokoontui 17. marraskuuta 1988 Tallinnan vanhassa kaupungissa Toompean mäellä. Istunnon kuvataan kestäneen koko päivän. Illan päätteeksi kansanedustajat tekivät lähes yksimielisesti merkittäviä ja Neuvostoliiton oloissa poikkeuksellisia päätöksiä. Tällöin Viron korkein neuvosto hyväksyi niin kutsutun suvereenisuusjulistuksen, eli julistuksen itsenäisyydestä, vastalauseena Neuvostoliitolle, samalla hyläten Kremlin ehdottaman perustuslakiuudistuksen. Itsenäisyysjulistuksen myötä Viro ehdotti Neuvostoliitolle tasavertaista liittosopimusta. Tapahtuman merkityksellisyydestä kertoo kokousta seuraavan päivän *Helsingin Sanomat*, jossa kokouksen luonnehdittiin olleen tärkein tapahtuma Viron parlamentissa lähes puoleen vuosisataan.¹⁵

Itsenäisyysjulistuksen myötä Viro julkaisi myös uuden perustuslain. Perustuslain uusi pykälä numero 74 koettiin keskeisimmäksi lisäykseksi. Sen mukaan Viron korkeimmalla neuvostolla oli veto-oikeus kaikkia sellaisia lakeja vastaan, jotka loukkaavan Viron suvereniteettia tai kuuluvat Viron määräysvaltaan. Taloudellisesta itsemääräämisoikeudesta kertoi uusi pykälä, jonka mukaan Viron sosialistinen neuvostotasavalta omisti kaikki alueellensa kuuluvat luonnonvarat, tehtaات sekä muut ”taloudelliset voimavarat”.¹⁶ Taloudellisen riippumattomuuden korostaminen oli tärkeä osa suvereenisuusjulistusta, näin Viro voisi korostaa pärjäävänsä itsenäisesti ilman Neuvostoliittoa. Neuvostoliitto reagoi itsenäisyyspyrkimykseen tylästi. Lähes välittömästi Viron suvereenisuusjulistuksen jälkeen

¹³ ”Soviets publish proposed constitutional changes” United Press International <<https://www.upi.com/Archives/1988/10/22/Soviets-publish-proposed-constitutional-changes/7317593496000/>> [luettu 10.2.2026].

¹⁴ *The Washington Post* 18.11.1988 ”Estonias Challenge Called Unconstitutional: Moscow Reacts With Short, Terse Statement”

¹⁵ *Helsingin Sanomat* 17.11.1988, ”Viro käänsi selkänsä Moskovalle”

¹⁶ *Helsingin Sanomat* 17.11.1988, ”Moskovan perustuslaki tyrmäti Tallinnassa”

Neuvostoliiton korkein neuvosto mitätöi julistuksen. Neuvostoliitosta esitettiin Suomellekin pyyntö, etteivät ulkopuoliset maat puuttuisi Viron kehitykseen. Neuvostoliiton ja Suomen välisissä keskusteluissa korostui Viron ja Baltian maiden tilanteen olevan osa Neuvostoliiton sisäpolitiikkaa, ja näin ollen Neuvostoliiton sisäinen asia.¹⁷

Vuoden 1988 lakiuudistukset, ja niitä seurannut vastustus Baltian maissa käynnistivät kehityskulun, joka lopulta kulminoitui Baltian maiden uudelleenitsenäistymiseen. Baltian maat alkoivat tehdä merkittävää yhteistyötä itsenäistymisen eteen. Tästä yhteistyöstä keskeisimpänä esimerkkinä oli Baltian ketju (viroksi Balti Kett), joka oli hieman yli 600 kilometriä pitkä ihmisketju. Ketju kulki kaikkien Baltian maiden halki pääkaupungista toiseen.¹⁸ Baltian ketju järjestettiin 23.8.1989.¹⁹ Päivä ei ollut sattumalla valittu, vaan se oli symbolisesti merkittävä. Samana päivänä Molotov-Ribbentrop-sopimuksesta tuli kuluneeksi 50 vuotta.²⁰ Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaisessa lisäpöytäkirjassa Neuvostoliitto ja Saksa jakoivat Euroopan etupiireikseen toisessa maailmansodassa.²¹

Presidentti Gorbatšov in vierailu Suomeen lokakuussa 1989 osui poliittisesti tulenarkaan aikaan. Baltian kysymys oli viimeistään tässä kohdassa nousemassa Suomen ulkopoliittiselle agendalle. Presidentti Koivisto nosti Baltian kehityksen yhdeksi ajankohtaisimmista kysymyksistä pyrkien kuitenkin pitämään Suomen virallisen linjan varovaisena. Baltian maista erityisesti Viro oli Suomelle poikkeuksellisen tärkeässä asemassa kielisukulaisuuden vuoksi. Tämä lisäsi entisestään maiden välistä kiinnostusta sekä yhteydenpitoa.²² Viro pyrkiikin aktiivisesti tiivistämään suhteitaan kohti Suomea, kuitenkin Neuvostoliiton sallimissa tiukoissa rajoissa.²³

2.2 Viro-työryhmän perustaminen

Vaikka ulkoministeriön työryhmätoiminta on ollut jokseenkin harvinaista, ei se kuitenkaan ole ennenkuulumatonta. Työryhmiä ja seurantaryhmiä on perustettu ulkoministeriön

¹⁷Ritvanen 2021, 60.

¹⁸”Pre history” Baltian yleiskokouksen verkkosivu <<https://www.baltasam.org/history/pre-history>> [luettu 12.2.2026].

¹⁹ *Helsingin Sanomat* 24.8.1989, ”Mahtava ihmisketju Baltianmaiden läpi”

²⁰ *Helsingin Sanomat* 24.8.1989, ”Viro kuulutti vapauden viestiä”

²¹ ”German-Soviet Nonaggression Pact” Britannica sanakirjan verkkosivu <<https://www.britannica.com/event/German-Soviet-Nonaggression-Pact>> [luettu 12.2.2026].

²² Ritvanen 2021, 59.

²³ Ibid, 60.

alaisuuteen aina toisinaan, usein silloin kun on ollut erityistä seurantaa, tai huomiota vaativa tapaus. Tästä esimerkkinä on vuoden 1973 ”pakolais- tai turvapaikkatyöryhmä”. Työryhmä oli täysin epävirallinen toimija. Ulkomaalaislain puuttumisen vuoksi vähäiset turvapaikka-, loikkari-, ja pakolaiskysymykset nousivat merkittävään arvoon. Työryhmän tarkoituksena oli kokoontua aina turvapaikkakysymyksissä, ja koordinoida tarvittavista jatkotoimista.²⁴

Baltian tilanteen seurantaa varten perustetun Viro-työryhmän toiminta olikin pääasiallisesti tietojen vaihtoa. Clercin mukaan työryhmän näkemykset olivat pitkälti yhteneviä presidentti Koiviston näkemysten kanssa.²⁵ Hieman ennen Viro-työryhmän perustamista, presidentti Koivisto oli perustanut myös perestroika-työryhmän. Tämän tarkoituksena oli seurata perestroika-uudistuspolitiikan kehitystä. Työryhmä ulottui laajasti eri yhteiskunnan aloille, Suomen Pankkiin, yliopistoihin ja talouselämään. Koivisto oli myös aiemmin perustanut vastaavanlaisen työryhmän Unkarin poliittisen kehityksen seurantaa varten.²⁶ Koivisto hyödynsi siis presidenttikaudellaan laajamittaisesti mahdollisuudet perustaa seuranta- ja työryhmiä erityistä huomiota vaativien tapahtumien ympärille.

Presidentti Koivisto kertoi muistelmissaan Baltian tilanteen nousseen hänen pöydälleen ensimmäistä kertaa vuonna 1988.²⁷ Baltian tilanne eteni nopeasti, ehkä jopa nopeammin kuin kukaan olisi osannut tuolloin arvata. Vielä syyskuussa 1989 Koivisto vastasi haastattelussaan *Helsingin Sanomille*, ettei usko Neuvostoliiton hajoamiseen, tai sen liiemmin kommunismin luhistumiseenkaan. Haastattelussa hän myös kiisti näkemykset Itä-Euroopan uusista kansallisvaltioista. Myös haastattelijan kysyessä Viron itsenäistymiskehityksestä, pyrki Koivisto vastaamaan neutraalisti, ottamatta kantaa juuri suuntaan tai toiseen.²⁸ Ainakin julkisuudessa vaikutti siis siltä, ettei Koiviston mielestä uusia kansallisvaltioita lähde irtaantumaan Neuvostoliitosta, ja että kaikki on ainakin jollakin tapaa sovittavissa.

Kolme kuukautta myöhemmin uudenvuodenpuheessaan presidentti Koivisto kertoi maailmanpoliittisen tilanteen muuttuneen niin ”ettei sitä entiseksi tunne”. Kuitenkin samassa puheessa Koivisto kertoi, ettei usko valtioiden rajojen siirtämiseen Euroopassa niin ”että

²⁴ Soikkanen, 2008, 39.

²⁵ Clerc et al. 2026, 39.

²⁶ Lehtinen 2018, 37.

²⁷ Ritvanen 2021, 60.

²⁸ *Helsingin Sanomat* 24.9.1989, ”Koivisto uskoo Gorbatshevin tulevan Suomeen”

valtakuntia katoaisi tai uusia syntyisi”.²⁹ Euroopan poliittinen liikehdintä ja Viron itsenäisyyspyrkimys olivat kuitenkin ehkä aktiivisempia kuin mitä hän osasi ennustaa.

Helmikuussa 1990 Presidentti Koivisto perusti työryhmän seuraamaan tarkemmin Viron ja Baltian maiden itsenäistymiskehitystä.³⁰ Työryhmän tarkoituksena oli keskittyä yksinomaan Baltian tilanteen seuraamiseen. Tavoitteena oli pyrkiä systemaattisempaan ja yksityiskohtaisempaan seurantaan kuin mihin ulkoministeriö pystyisi, niinpä työryhmän olisi raportoitava tiedoistaan suoraan presidentille. Seurantatyöryhmän perustamisella korostettiin asian tärkeyttä. Työryhmän johtoon valittiin Suomen Leningradin pääkonsulinvirastosta Suomeen palannut neuvotteleva virkamies Jaakko Kaurinkoski.³¹ Kaurinkosken lisäksi työryhmän jäseniksi nimettiin kansliapäällikkö Jaakko Kalela, osastopäällikkö Jaakko Blomberg, everstiluutnantti Lauri Kiianlinna, toimistopäällikkö Taisto Tolvanen, toimistopäällikkö Erik Ulfstedt, pääministerin erityisavustaja Marcus Laurént,³² sekä Neuvostoinstituutin johtaja Valdemar Melanko.³³ Viro-työryhmäksi nimetyn työryhmän oli tarkoitus kokoontua mahdollisimman säännöllisesti, ainakin kerran kuukaudessa. Työryhmän ensimmäisessä raportissa sen perustamisen syiksi listattiin ”Viron lisääntynyt aktiviteetti itsenäistymiskysymyksessä, sen mahdollisesti vaatimat kannanotot Suomen puolelta sekä Suomen ja Viron suhteiden yleinen vilkastuminen.”³⁴ Työryhmä kokoontui säännöllisesti, lähes viikoittain. Vasta Baltian tilanteen kiristyessä alkuvuonna 1991, muuttui työryhmän rytmi epäsäännölliseksi, kun tilanteen seuraaminen vaati enemmän aikaa.³⁵

²⁹ ”Tasavallan presidentin uudenvuodenpuhe 1.1.1989” Kotimaisten kielten keskus <https://kaino.kotus.fi/korpus/teko/meta/presidentti/koivisto/koivisto_1989_rdf.xml> [luettu 30.3.2026]

³⁰ Ritvanen 2020, 284.

³¹ Clerc et al. 2026, 39.

³² Muistio 289 ”Viron työryhmän kokous” 30.3.1990, Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

³³ Clerc et al. 2026, 39.

³⁴ Muistio 144 ”Viro-työryhmän perustaminen”, 14.2.1990, Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

³⁵ Metsalo 2016, 16.

3 Tasapainoilevaa ulkopoliittikkaa

Tässä luvussa analysoin ulkoministeriön sisäisessä valmistelussa laadittuja raportteja. Raportit ovat alun perin salaiseksi merkittyjä ja tarkoitettu taustoittamaan Baltian tilannetta suoraan tasavallan presidentti Mauno Koivistolle. Koska raportit ovat alkuperäisesti salattuja, ne heijastelevat virallista, mutta ei julkisuuteen tarkoitettua tulkintaa tapahtumista ja keskustelusta. Tämän vuoksi raportit tarjoavat kiinnostavan näkökulman Suomen ulkopoliittikan kulissemiin; ne eivät pelkästään kuvaa tapahtumia, vaan myös rakentavat käsitystä siitä, miten tilanteeseen tulisi suhtautua ja miksi. Koska raportit on laadittu ulkopoliittikan päätöksen tueksi, ne eivät ole välttämättä neutraaleja kuvauksia, vaan sisältävät myös yksityisiä mielipiteitä, tulkintoja ja painotuksia, jotka heijastavat Suomen ulkopoliittisia tavoitteita. Raporttien tärkein tehtävä oli välittää ajankohtaista ja olennaista tietoa Baltian tilanteen kehityksestä, sekä antaa tukea ulkopoliittiseen päätöksentekoon. Aineisto tarjoaa selkeän näkymän siihen, miten Suomen valtionjohto tarkasteli ja tulkitsi Baltian tapahtumia ja tilanteen kehittymistä vuosina 1990–1991. Tarkastelun kohteena ei ole niinkään tapahtumien kulku Baltiassa, vaan se miten Suomi näitä tapahtumia tulkitsi, ja millaisia johtopäätöksiä ja ulkopoliittisia toimenpiteitä niiden perusteella tehtiin. Seuraavissa alaluvuissa etenen temaattisesti, nostaen esimerkkejä ja havaintoja raporteista. Kerron samalla, mitä nämä ovat tarkoittaneet konkreettisesti Suomen suhtautumisessa Viron ja Baltian maiden uudelleenitsenäistymiseen. Teemat ovat toistuvia, sekä osin limittäisiä.

3.1 Viron aktiivinen toimijuus ja Baltian dynamiikka

Vaikka työryhmä oli nimetty erityisesti Viro-työryhmäksi, ei Suomen ulkopoliittinen johto keskittynyt pelkästään Viron tarkasteluun, vaan tarkastelu tapahtui laajemmin koko Baltian kontekstissa, joskin maat eroteltuna omiksi yksilöikseen. Kuitenkin Viron merkitys korostui aineistossa jatkuvasti, sitä käsiteltiin muistioissa määrällisesti eniten. Muistioissa jopa käytiin keskustelua siitä, että Suomi voisi keskittyä Baltian politiikassaan lähinnä Viroon, jättäen muut Baltian maat huomiotta. Tämä ei kuitenkaan saanut kannatusta työryhmän joukossa.³⁶ Baltian maat ymmärrettiin erityisenä kokonaisuutena, jossa eri toimijat pyrkivät yhteiseen päämäärään toteuttaen omia strategioitaan. Muistioissa korostettiin toistuvasti Baltian maiden

³⁶ Muistio ”Viron työryhmän kokous” 2.4.1991, Kaurinkoski, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

välisiä eroja ja niiden merkitystä.³⁷ Liettuan merkitystä edelläkävijänä toistettiin useasti.³⁸ Tämä näkyy selvästi viimeistään siinä, että Liettua päätyi julistautumaan itsenäiseksi kaikista Baltian maista ensimmäisenä, maaliskuussa 1990.

Aineistoissa Viro näyttäytyi aktiivisena toimijana, joka pyrki edistämään omia tavoitteitaan suhteessa kansainväliseen yhteisöön ja erityisesti Neuvostoliittoon. Raporteissa Viron kuvattiin etenevän huomattavasti varovaisemmin, samalla hakien tukea kansainväliseltä yhteisöltä, reagoiden muiden liikkeisiin ja toimiin. Kuten työryhmän nimi antaa ymmärtää, Viroa käsiteltiin muistioissa kaikkein eniten. Viroa pidettiin Suomelle tärkeänä sukulaiskansana muun muassa kielisukulaisuutensa ja maantieteellisen sijaintinsa vuoksi.³⁹ Viro pyrki aktiivisesti osaksi kansainvälistä yhteisöä. Tämä näkyi esimerkiksi ilmoituksena osallistua tulevaan ETYK-prosessiin itsenäisenä valtiona.⁴⁰ Suomen näkökulmasta tällaiset aloitteet näyttäytyivät strategisina toimina, joissa kansainvälisen yhteisön tunnustus nähtiin tärkeänä osana itsenäistymisprosessia.

Viron aktiivinen toimijuus kävi ilmi aineistoissa myös taloudellisten ratkaisujen kautta. Pyrkimys kehittää omaa pankkijärjestelmää, ja luoda oma valuutta⁴¹, voidaan tulkita merkittäviksi askeliksi kohti taloudellista itsemääräämisoikeutta. Taloudellinen riippumattomuus oli olennainen osa ja edellytys itsenäisyyttä. Jatkuvasti muistioissa kuitenkin korostui se, että näidenkin hankkeiden toteutuminen riippuisi Neuvostoliitosta. Vaikka Viro pyrki aktiivisesti hakemaan Suomelta tukea ja esimerkiksi apua omien kolikoiden lyömisessä⁴², ei Suomi joko halunnut, tai uskaltanut auttaa. Tällaiset hankkeet kuuluivat edelleen Neuvostoliiton sisäpolitiikkaan, ja niille tarvittiin Moskovan hyväksyntä.⁴³ Viron merkitys Suomen taloudessa oli vähäinen, mutta Suomi puolestaan oli Virolle suurin yksittäinen ulkomaalainen kauppakumppani.⁴⁴ Suomen ja Viron kahdenvälinen kauppa oli siis Virolle erittäin merkityksellistä.

³⁷ Muistio 237 ”Viron työryhmän kokous” 12.3.1990, Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

³⁸ Muistio 144 ”Viro-työryhmän perustaminen”, 14.2.1990, Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

³⁹ Ritvanen 2021, 59.

⁴⁰ Muistio 237 ”Viron työryhmän kokous” 12.3.1990, Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁴¹ Ibid.

⁴² Muistio 385 ”Viron työryhmän kokous” 8.5.1990, Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Metsalo 2016, 59.

Muistioiden tarjoama kuva itsenäisyyteen pyrkivästä Virosta on osin kaksijakoinen. Viro näyttäytyi aktiivisena ja tavoitteellisena toimijana, joka pyrki kohti itsenäisyyttä määrätietoisesti. Poliittiset ja taloudelliset yhteistyön keinot olivat tärkeässä roolissa Viron matkalla kohti itsenäisyyttä. Osaltaan Viro kuvataan myös reaktiivisena ja varovaisena. Viro pyysi toistuvasti apua sekä hyväksyntää ystävävaltioilta kuten Suomelta. Tällaiset tulkinnat heijastavat Suomen ulkoministeriön tahtotilaa jäsentää ja tulkita Viroa nopeasti muuttuvassa poliittisessa tilanteessa, jossa yksittäiset toimet ja toimijat nousivat suureen merkitykseen.

3.2 Ulkopoliitiikkaa YYA-sopimuksen varjossa

Työryhmän työskentelyyn vaikuttivat Suomen ulkopoliittiset realiteetit. Toisen maailmansodan jälkeen Suomi ja Neuvostoliitto solmivat ystävyys-, yhteistoiminta- ja avunantosopimuksen (YYA). Sopimus allekirjoitettiin Moskovassa 6.4.1948. Sopimuksen tavoitteena oli turvata maiden välinen yhteistyö ja hyvät naapurisuhteet. Suomi pyrki sopimuksen myötä säilyttämään oman itsenäisyytensä, vaikkakin antoi huomattavasti ulkopoliittista painoarvoa Neuvostoliitolle. Sopimuksessa käsiteltiin myös sotilaallista puolustusta mahdollisen vihollisvaltion hyökätessä.⁴⁵ YYA-sopimus oli aina 1990-luvulle asti yksi keskeisiä tekijöitä Suomen ulkopoliitikassa. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että Suomen ulkopoliitikan, sekä kansainvälisen roolin keskeisenä vaikuttajana oli Neuvostoliitto. Suomi pyrki toimillaan vakuuttamaan, ettei harjoitettu ulkopoliitiikka loukkaa millään tavoin Neuvostoliiton etuja.⁴⁶ 1970-luvulla Neuvostoliitto oli yksi Suomen suurimpia yhteistyökumppaneita. Yhteistyötä tehtiin sekä kansainvälisten asioiden että kansainvälisen kaupan saralla.⁴⁷

Suomi toteutti ulkopoliitiikkaansa noin neljäkymmentä vuotta huomioiden Neuvostoliiton keskeisimpänä tekijänä. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen vuonna 1992 YYA-sopimuksen tilalle neuvoteltiin uusi, ehdoiltaan ja sisällöltään pehmeämpi naapurisopimus.⁴⁸ Suomen suhtautumista Viron itsenäistymiskehitykseen tulee siis tarkastella tiiviisti toisen maailmansodan muiston ja YYA-sopimuksen varjossa. Suomessa oli myös selkeä huoli Baltian mahdollisen itsenäistymisen aiheuttavista seurauksista turvallisuuspolitiikkaan.

⁴⁵ ”YYA-sopimus oli Suomelle välttämättömyys, josta tuli hyve” Yle Elävä arkisto <<https://yle.fi/a/20-207009>> [luettu 13.3.2026].

⁴⁶ Ovaska 2023, 20.

⁴⁷ Soikkanen 2008, 44.

⁴⁸ Metsala 2020, 1.

Erityisesti pelko Neuvostoliiton strategisten etujen vaarantumisesta, mahdollisesta neuvostojoukkojen hallitsemattomasta vetäytymisestä, sekä massamuutosta olivat aineistojen valossa ilmeisiä, jos Baltian maat yhtäkkiä itsenäistyisivät ilman vakaata järjestelmää.⁴⁹

Baltian maiden ja erityisesti Viron tapahtumat ja liikehdintä aiheuttivat päänvaivaa Suomelle ja Suomen valitsema ulkopoliittiselle linjalle. Erityisesti Presidentti Koiviston ylläpitämä varovainen ja tasapainoileva kylmän sodan ulkopoliittikka oli koetuksella. ”Suomen tuessa Baltian maille ja pragmaattisessa yhteistyössä on lähtökohtana, ettei se aiheuta vahinkoa Suomen suhteille Neuvostoliiton keskushallitukseen”.⁵⁰ Tämä näkyi toistuvasti Suomen julkisissa sekä sisäisissä reaktioissa ja toimissa. Suomen politiikan lähtökohtana oli vakauden priorisointi. Suomi pyrki siihen, että kaiken poliittisen kehityksen Baltiassa tulisi tapahtua hallitusti. Neuvostoliitto esiintyi Suomelle vakaana yhteistyökumppanina ja naapurina, eikä tätä vakautta tulisi vaarantaa. Presidentti Koivisto asetti tilanteen tärkeysjärjestykseen seuraavasti: Ensimmäisenä tulisivat hyvät suhteet Moskovaan, toisena hyvät suhteet Moskovan senhetkiseen johtajaan eli Gorbatšoviin, kolmantena tuki Viron pyrkimyksille ja viimeisenä huolehdittaisiin Suomen läntisestä julkisuuskuvasta.⁵¹ Presidentti Koivistolla oli hyvät ja lämpimät suhteet presidentti Gorbatšoviin. Koivisto oli jo ennen Gorbatšovin valintaa presidentiksi aloittanut kirjeenvaihdon tämän kanssa.⁵² Toisaalta hän koki jopa lojaaliutta tätä kohtaan, vaikka samalla hän ja valtaosa muista suomalaisista koki suurta sympatiaa Balteja, erityisesti virolaisia kohtaan.⁵³

Presidentti Koivisto vetosi Baltia-linjassaan talvisodan kokemuksiin. Hän perusteli matala-asteista avunantoa sillä, että Suomi oli talvisodassa jäänyt yksin pienenä valtiona suurvallan vastustajaksi. Tällaisen tilanteen toistuminen ei ollut toivottavaa. Koiviston mukaan ei ollut tarkoituksenmukaista antaa pienenä valtiona katteettomia lupauksia, ja lopulta jättää toista pientä valtiota yksin suurvallan armoille. Merkittävä huomio Baltian politiikassa on se, että myös Yhdysvallat pyrki pidättäytymään julkisista kannanotoista Baltian tilanteeseen.⁵⁴ Tämän ei kuitenkaan voi nähdä vaikuttaneen Suomen harjoittamaan politiikkaan. Suomen toimien taustalla oli enimmäkseen suhde Neuvostoliittoon.

⁴⁹ Ritvanen 2020, 285, 293.

⁵⁰ Muistio 560 ”Suomen Baltian politiikka” 22.5.1991, Blomberg, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-BALTIAN MAAT, 18.41 NLO, UMA.

⁵¹ Ritvanen 2021, 129.

⁵² Ibid, 32

⁵³ Ritvanen 2020, 293.

⁵⁴ Ritvanen 2025, 61.

Muistiot osoittavat, että Viron tilannetta ei käsitelty irrallisena kysymyksenä, vaan se oli tiukasti sidottu ja jatkuvasti vaikutteinen Neuvostoliiton kanssa. Neuvostoliiton asema on yksi aineiston keskeisistä viitekehyksistä. Rooli rajoittaa läpi aineistojen sekä Viron toimintamahdollisuuksia ja työkaluja, että Suomen tulkintoja ja julkisia kannanottoja tilanteesta. Erityisesti turvallisuuspoliittiset kysymykset, esimerkiksi neuvostojoukkojen läsnäolo Baltian alueella, nousivat muistioissa toistuvasti esiin. Moskova näyttäytyi määrävänä tekijänä Baltian kysymyksessä. Se pyrki läpi muistioiden rajoittamaan Baltian maiden taloudellista ja poliittista liikkumatilaa, esimerkiksi uhkaamalla taloudellisilla pakotteilla.⁵⁵ Suomi pyrki muistioiden perusteella toisinaan tasapainoilemaan Neuvostoliiton vaikutusvallan ja Baltian maiden vaatimusten välillä. Suomi kuitenkin tiedosti Neuvostoliiton ulkopoliittiset realiteetit, ja kieltäytyi toistuvasti avunpyynnöistä aiheissa, jotka olivat liian syvällä Neuvostoliiton ulkopoliittisessa vaikutuspiirissä.

Neuvostoliiton rooli kulminoituu muistioissa taloudelliseen ohjaamiseen ja rajoittamiseen. Muistioissa Viro ja työryhmän jäsenet tuskailivat vientilisenssien haasteiden kanssa. Vientilisenssien myöntäminen kuuluu Moskovan tehtäviin.⁵⁶ Neuvostoliiton voidaan tulkita pyrkineen toistuvasti rajoittamaan Viron itsenäistymispyrkimyksiä vaikeuttamalla vientilisenssien myöntämistä ja rajoittamalla virolaisen vientiyritys Estimpeksin toimintamahdollisuuksia. Suomi näyttäytyy muistioiden valossa melko voimattomalta taloudellisten rajoitteiden edessä, eikä Suomi liiemmin pyrkinyt aktiivisuudellaan mahdollistamaan taloudellisia helpotuksia. Neuvostoliitto puolestaan pyrki säätelemään Baltian maiden ulkomaankauppaa. Säätely ja helpotukset näyttäytyvät raporteissa varsin mielivaltaisina toimina, eikä niitä perustella. Tätä vahvistavat havainnot siitä, että Neuvostoliitto pyrki systemaattisesti vaikeuttamaan Baltian maiden ulkosuhteiden, ja kansainvälisen kaupan hoitoa. Yleisestä neutraalista kielenkäytöstä poiketen raportissa kuvataan Moskovan laittavan kapuloita Viron rattaisiin.⁵⁷ Satunnaisuudesta huolimatta toimet viittaavat tarkoitukselliseen hidastamiseen ja kontrolliin.

Taloudellisten mahdollisuuksien heikentämisen lisäksi Neuvostoliitto pyrki aktiivisesti painostamaan Viroa ja muita Baltian maita vetäytymään kansainvälisistä hankkeistaan.

⁵⁵ Muistio 604 ”Presidentti Rüütel’in tapaaminen Tallinnassa 24.5.1991” 29.5.1990, Reimaa, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁵⁶ Muistio 280 ”Viron työryhmän kokous” 30.3.1990. Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁵⁷ Ibid.

Esimerkkinä tästä on lauttayhteyden estäminen Helsingin ja Tallinnan välillä. Neuvostoliitolla oli hallinta kaikista lauttayhteyden kannalta keskeisistä virolaisista infrastruktuureista.⁵⁸ Raporteissa lauttayhteyden estämistä kuvataan jopa Neuvostoliiton sabotaasina.⁵⁹ Vaikka estämistä tulkittiin jopa sabotaasina, ei Suomi lähtenyt lähettämään aiheesta Neuvostoliitolle noottia. Toimet tulkittiin raportin mukaan Neuvostoliiton keinona kohentaa asemaansa kahdenvälisissä neuvotteluissa Viron kanssa.⁶⁰

Kokonaisuutena Neuvostoliiton rooli näyttäytyy muistiinpanoissa monitasoisena ja kontrollia ylläpitävänä toimijana, joka pyrki hyödyntämään taloudellisia, poliittisia ja sotilaallisia keinoja vaikeuttaakseen vastustajansa toimijuutta. Vaikka raporteista on havaittavissa loppua kohden Neuvostoliiton otteen irrottaminen, pyrki se kuitenkin lähes loppuun saakka säilyttämään hallitsevan otteensa Baltian maista. Vaikka osa rajoitustoimista vaikutti edes välillisesti Suomeen, pidättäytyi Suomi valitsemallaan linjalla⁶¹, eikä lähettänyt nootteja tai kritiikkiä Neuvostoliiton toimista julkisesti. Sisäisessä keskustelussa työryhmä kritisoi ja paheksui Neuvostoliiton toimia, mutta kritiikki jäi sisäiseen keskusteluun.

3.3 Suomen varovainen lähestymistapa

Muistioiden perusteella ehdottomasti keskeisin teema on Suomen varovaisuus ja arka, jopa epävarma suhtautuminen Viron itsenäistymiskehitykseen. Aineistoissa itsenäistymispyrkimyksiä ei lähtökohtaisesti edes käsitellä suoraan irtautumisena Neuvostoliitosta, vaan usein se on ehdollista ja varauksellista. Tämä näkyy esimerkiksi heti ensimmäisessä muistiossa. Viro-työryhmän ensimmäinen kokousmuistio on päivätty helmikuun 14. vuonna 1990. Vaikka Viron suvereenisuusjulistuksesta oli tällöin jo kulunut lähes puolitoista vuotta, ja Viron itsenäisyyspyrkimysten päämäärä oli selkeä, ei itsenäisyyttä siltikään Suomessa pidetty yhtä selkeänä. Voidaan jopa katsoa, ettei Viro-työryhmä tällöin uskonut Viron täysimääräiseen itsenäisyyteen. Työryhmäraportissa kirjoitettiin: ”Itsenäisyys ja suvereniteetti on kuitenkin ymmärrettävä modifioituina käsitteinä eikä klassisesti: tavoitteena on itsemääräämisoikeuden laajentaminen ja uudelleen määritelty asema

⁵⁸ Muistio 237 ”Viron työryhmän kokous” 12.3.1990, Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Muistio 254 ”Viron työryhmän kokous” 6.3.1991, Kaurinkoski, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

mahdollisen konfederaation puitteissa.”⁶² Baltian maiden tavoitteleva itsenäisyys nähtiin siis enemmän laajennettuna itsemääräämisoikeutena kuin täytenä valtiollisena irtautumisena. Tämä näkemys kantaa ensimmäisestä muistiosta aina lähes viimeisiin työryhmän kokoontumisiin asti. Vasta aivan loppumetreillä työryhmässä alettiin todella tulkitsemaan itsenäistymispyrkimystä niin kuin Baltian maat olivat sen tarkoittaneet.

Viron aktiivinen rooli suhteessa passiiviseen Suomeen korostuu lähes jokaisessa muistiossa. Viro näyttäytyy toimijana, jolle Suomen tuki oli merkityksellistä, ja se pyrki pyytämään Suomelta tukea lähes jokaisessa tärkeässä ja vähemmän tärkeässä tilanteessa. Hakemalla tukea naapuri- ja ystävämailtaan⁶³ Viro pyrki korostamaan rooliaan kansainvälisen yhteisön jäsenenä. Aineistoissa korostuu toistuvasti Viron aktiivinen pyrkimys hakea ja saada Suomelta poliittista tukea ja legitimaatiota itsenäistymispyrkimyksilleen. Samanaikaisesti Suomen rooli näyttäytyy varovaisena sivustaseuraaajana aktiivisen ja reaktiivisen toimijan sijaan. Suomi ei ottanut aloitteellista roolia. Esimerkiksi helmikuun 1990 muistiossa kerrotaan Viron pyrkineen saamaan Suomelta päämääräänsä tukevia kannanottoja.⁶⁴ Kuitenkin samassa lauseessa korostetaan pidättäytyvyyttä epävarmassa tilanteessa. Tämä viittaa siihen, että Suomen ulkopoliittinen johto oli tietoinen Viron pyrkimyksistä ja tavoitteesta, muttei ollut valmis tukemaan niitä avoimesti. Suomi oli raporttien perusteella epäsymmetrisessä suhteessa Viron kanssa. Epäsymmetrisellä tarkoitan tässä tilanteessa sitä, ettei Viron aktiivisuustaso avunpyyntöjen kanssa vastannut Suomen passiivista tapaa toimia ja tarjota tukea Virolle.

Viro pyrki toistuvasti oma-aloitteisesti hakemaan Suomelta tukea erinäisiin hankkeisiin, mutta Suomi käyttäytyi pidättäytyvästi. Esimerkiksi aineistojen mukaan Viro pyrki hakemaan toistuvasti Suomea keskusteluihin kahdenvälisestä kaupasta. Poikkeuksetta aineistoissa kieltäydettiin keskusteluista, ja vedottiin Viron sisäisen kaupan kuuluvan Neuvostoliiton sisäpoliittiseen vaikutuspiiriin.⁶⁵ Tämä toimintamalli korostaa myös Suomen varovaisuutta, jopa pelkoa Neuvostoliittoa kohtaan. Suomen oli jatkuvasti pyrittävä tasapainoilemaan idän ja lännen välillä, ja otettava ratkaisuisaan huomioon Neuvostoliiton mahdolliset reaktiot. Suomi pyrki tarjoamaan Virolle käytännön tukea erityisesti kulttuurin ja arjen yhteistyön saralla.

⁶² Muistio 144 ”Viro-työryhmän perustaminen”, 14.2.1990, Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁶³ Muistio 237 ”Viron työryhmän kokous” 12.3.1990, Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁶⁴ Muistio 144 ”Viro-työryhmän perustaminen”, 14.2.1990, Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁶⁵ Ibid.

Tuki pyrittiin muodostamaan niin, ettei suoraan otettu avointa kantaa Baltian itsenäistymispyrkimyksille. Kulttuuriyhteistyötä korostettiin juuri sen epäpoliittisen luonteen vuoksi.⁶⁶

⁶⁶ Ritvanen 2021, 139, 61.

4 Toimintalinjat ja käytännön ratkaisut

Tässä luvussa kerron konkreettisista toimista, joita Suomi toteutti tukeakseen Viroa. Suomi pyrki antamaan mahdollisuuksien rajoissa ja Neuvostoliiton varjossa käytännön tukea Virolle. Vaikka politiikkatoimet olivat pidättäytyväisiä, pyrittiin konkreettisilla yhteistyötoimilla antamaan tukea. Viro-työryhmän perustaminen mahdollisti tilanteen aktiivisen seuraamisen ja yhteistyömuotojen koordinoinnin. Työryhmä käsitteli esimerkiksi konsulaatin toimintamahdollisuuksia Tallinnassa ja taloudellisten suhteiden kehittämistä yhteisyritysten kautta. Suomen toimiin vaikutti Suomen ja Neuvostoliiton yhteistoimintasopimus ja yhteinen historia. Suomen toimien eroavuus havainnollistuu tarkastellessa toisen vastaavan Pohjoismaan, tässä tapauksessa Ruotsin toimia. Ruotsi pyrki vaikuttamaan enemmän pehmeän diplomatian keinoin Baltiassa, ylläpitäen taloudellista, kulttuurista ja institutionaalista yhteistyötä. Vertailen Suomen ja Ruotsin toimia toisessa alaluvussa.

4.1 Ulkoministeriön käytännön valmistelu

Vaikka muistioissa korostuu varovainen ja jokseenkin vähättelevä suhtautuminen Viron poliittiseen kehitykseen, aineistoista välittyy kuitenkin myös se, miten Suomi varautui mahdollisiin muutoksiin. Tämä näkyy esimerkiksi taloudellisten suhteiden, yhteistyömuotojen ja käytännön yhteistyön tarkasteluna.⁶⁷ Valmistelu viittaa siihen, että poliittisesta ja julkisesta varovaisuudesta huolimatta Suomen ulkopoliittinen johto seurasi tilannetta aktiivisesti, tunnusti ainakin sisäisessä keskustelussa tapahtuvat muutokset ja tilanteen kehityksen, ja pyrki ennakoimaan tilanteen vaikutuksia Suomelle.

Suomi tasapainoili tulenarassa tilanteessa pyrkien antamaan käytännön tukea erityisesti kulttuurin ja arjen yhteistyön saralla kuitenkin niin, ettei se tarjonnut suoraa avointa poliittista tukea Baltian itsenäistymispyrkimyksille.⁶⁸ Keskeistä on kuitenkin Suomen institutionaalisen läsnäolon vahvistaminen Baltiassa. Muistioissa esiin nousee Suomen Viron-instituutin perustaminen Tallinnaan⁶⁹, sekä konsulipisteen palvelujen kehittäminen⁷⁰ ja resurssien

⁶⁷ Muistio 254 ”Viro-työryhmän perustaminen”, 6.3.1991, Kaurinkoski, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁶⁸ Ritvanen 2021, 60.

⁶⁹ Muistio 516 ”Suomen Viron-instituutti”, 9.5.1991, Kaurinkoski, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁷⁰ Muistio 280 ”Viron työryhmän kokous” 30.3.1990. Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

lisääminen. Tavoitteena oli myös lisätä raportointia Tallinnasta.⁷¹ Kyseisiä toimia perusteltiin ensisijaisesti Viron kasvavalla vastuulla omista ulkosuhteistaan.⁷² On kuitenkin tulkittavissa myös Suomen halu lisätä läsnäoloa epäpoliittisesti. Tästä on esimerkkinä edustuksen tason nosto, josta keskusteltiin useissa eri raporteissa. Muistioissa etsittiin Suomen konsulaatille uusia, suurempia tiloja.⁷³ Tämä puolestaan kertoo Suomen pyrkimyksestä sitoutua, ja vakauttaa asemaansa Tallinnassa. Jatkuvasti uudistuksista kerrottaessa, korostettiin poliittisen liikkumavaran olevan vähäinen. Poliittiset jännitteet käytännön toimien, sekä julkisen pidättäytyvän linjan välillä ovat havaittavissa.

Viron kanssa yritettiin järjestää myös taloudellista yhteistyötä. Tästä kertovat erinäiset kauppaneuvottelut, ja esimerkiksi suomalais-virolaisen kauppayhdistyksen perustamishanke.⁷⁴ Taloudellisen yhteistyön lisääminen oli yksi keino tukea itsenäisyyspyrkimyksiä ja lisätä Viron taloudellista irtaantumista Neuvostoliitosta. Taloudellisten toimien lisäksi muistioissa pohdittiin Viron instituutin perustamisedellytyksiä. Institutionaalisten rakenteiden vahvistaminen Virossa oli ehdoton pyrkimys lujittaa kahdenvälisiä suhteita.

Suomi pyrki myös ylläpitämään pehmeää diplomatiaa kulttuurin keinoin. Muistioissa käsiteltiin laajasti keskusteluja virolaisvierailuista. Esimerkiksi presidentti Rüttilin kutsuminen Suomeen⁷⁵, sekä Lennart Meren osallistuminen erilaisiin kulttuuritapahtumiin⁷⁶ Suomessa olivat hyväksytyjä vierailuja. Vierailujen ohessa oli oivallinen tilaisuus vaihtaa viimeisimmät poliittiset tilannekatsaukset ja analyysit, kuitenkin ilman että tapaaminen olisi virallinen poliittinen tapaaminen. Kulttuurin nimissä suoritettavat tapaamiset olivat strateginen toimi ylläpitää poliittista keskustelua tilanteessa, jossa julkinen poliittinen keskustelu ei ollut juurikaan mahdollista.

⁷¹ Muistio 1042 ”Viron työryhmän kokous” 9.11.1990. Kaurinkoski, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Muistio 458 ”Viron korkeimman neuvoston puheenjohtajan Arnold Rüttilin tapaaminen” 31.5.1990. Kaurinkoski, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁷⁶ Muistio 385 ”Viron työryhmän kokous” 8.5.1990. Kaurinkoski, Viron työryhmä, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

Muistioista käy ilmi Baltian olleen tyytymätön Suomen pragmaattiseen linjaan.⁷⁷ Työryhmä oli huolissaan Suomen maakuvasta Baltiassa. Todettiin, että pragmaattinen politiikka ei riittänyt ylläpitämään myönteistä Suomi-kuvaa. Vaikka presidentti Koivisto oli asettanut länsikuvan vaalimisen vasta neljännelle sijalle idänsuhteiden, suhteiden Neuvostoliiton hallitukseen, sekä virolaissuhteiden jälkeen,⁷⁸ päätti työryhmä pienestä profiilin korotuksesta.⁷⁹ Työryhmässä ymmärrettiin Suomen konkreettisten toimien ja sanojen välillä olevan epäsymmetriaa. Suomen toteuttama käytännön valmistelu näyttäytyy muistioissa monitasoisena prosessina. Prosessi yhdisti hallinnollisen tuen, taloudellisen yhteistyön, kulttuuridiplomatian sekä strategiset linjavedot. Muistiot välittävät kuvaa varovaisesti etenevästä, mutta määrätietoisesta toiminnasta, jossa konkreettiset toimet nähtiin toimivampina kuin julkiset kannanotot.

4.2 Ruotsin ja Suomen erilaiset lähestymistavat

Ruotsi pitäytyi menestyksekkäästi puolueettomana toisessa maailmansodassa, ja samaa pidättyvyyttä korostettiin myös Baltian kysymyksessä. Tavoitteena oli tukea suhteita Baltiaan vain tavoilla, jotka eivät sitoneet Ruotsia kummallekaan puolelle.⁸⁰ Ruotsi ja Suomi reagoivat eri tavoin Baltian maiden itsenäistymiskehitykseen, vaikka molemmat maat toimivat täysin saman geopoliittisen epävakauden keskellä. Siinä missä Suomi korosti julkisesti varovaista ja pidättäytyi pitkään aktiivisista toimista ja kannanotoista, Ruotsi omaksui jo varhain huomattavasti Suomea aktiivisemmän ja monitasoisemman lähestymistavan. Ruotsin toimintaa kuvaakin termi ”pehmeä valta” (eng. soft power⁸¹) tai ”pehmeä diplomatia” (eng. soft diplomacy) . Tällä tarkoitetaan diplomaattisia toimia, joissa virallisen ulkopoliittikan ohella korostetaan ja hyödynnetään erilaisia kulttuurisia, taloudellisia ja institutionaalisia välineitä vaikutusvallan lisäämiseksi.⁸²

⁷⁷ Muistio 343 ”Viron työryhmän kokous” 2.4.1991. Kaurinkoski, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁷⁸ Ovaska 2023, 399.

⁷⁹ Muistio 343 ”Viron työryhmän kokous” 2.4.1991. Kaurinkoski, SUHTEET SUOMI-VIRO, 18.41 NLO, UMA.

⁸⁰ Kuldkepp 2020, 327.

⁸¹ The use of a country's cultural and economic influence to persuade other countries to do something, rather than the use of military power. Cambridge dictionary <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/soft-power>> [luettu 10.4.2026].

⁸² Lundén 2021, 347.

Ruotsin toimintaa ohjasi niin kutsuttu epäsuora vaikuttaminen. Jo 1960-luvulla Ruotsi oli ottanut ensiaskeleita Baltiaan kohdistuvassa pehmeässä diplomatiassa. Ruotsi sopi tällöin Neuvostoliiton kanssa kulttuurivaihtosopimuksen. Vuonna 1986 kulttuurivaihtosopimukseen sisällytettiin maininta yhteistyöstä myös Baltian neuvostotasavaltojen kanssa. Tämä on ollut aikanaan yksi ensimmäisiä viittauksia Baltiaan erillisenä toimijana. Tämä myös avasi mahdollisuuksia laajemmalle yhteistyölle Baltian maiden kanssa yksin, ilman Neuvostoliiton välitöntä läsnäoloa. Ruotsi alkoi vähitellen panostamaan Baltian maihin lisää. Tukeakseen Baltian maiden itsenäistymiskehitystä ja yhteiskunnallista muutosta Ruotsi lisäsi koulutusta sekä kehitysyhteistyötä Baltiassa. Yhteistyötä toteutettiin muun muassa stipendien ja lehtoraattien avulla. Tämä yhteistyö Baltian kanssa toteutettiin usein suoraan Neuvostoliiton keskushallinnon ohi.⁸³ Aktiivinen kulttuuri- koulutus- ja asiantuntijayhteistyö mahdollistivat aktiivisen kontaktien luomisen ilman suoraa poliittista kannanottoa. Yhteistyö toteutettiin Swedish Institutin (SI) kautta. SI toimi Baltiassa itsenäisenä säätinä. Tämä mahdollisti Ruotsin tuen Baltiaan rajoitetussa tilanteessa, jossa viralliset diplomaattiset toimet olisi kierrätettävä Neuvostoliiton kautta.⁸⁴ Suora ja poliittinen yhteistyö olisi vaikeuttanut suhteita Neuvostoliiton kanssa. Toiminta olisi myös tulkittu Neuvostoliiton sisäpolitiikkaan kajoamiseksi, eikä sitä olisi hyväksytty 1980-luvulla.

Lundénin mukaan Ruotsin harjoittama pehmeä vaikuttaminen oli jo pitkään luonut pohjaa sille, että Ruotsi pystyi reagoimaan nopeasti tilanteen muuttuessa vuonna 1991.⁸⁵ 1990-luvulla kaikki Pohjoismaat tukivat aktiivisesti Baltian maita. Tukea oli niin taloudellisissa, sosiaalisissa, sekä demokraattisissa kysymyksissä. Myöhemmin itsenäistymisen jälkeen Pohjoismaat myös tukivat Baltian maita prosesseissaan liittyä Euroopan Unioniin ja Natoon.⁸⁶ Erityisesti Viron pyrkimyksiä liittyä Euroopan neuvoston jäseneksi Suomi tuki johdonmukaisesti.⁸⁷

Toisin kuin Ruotsi, Suomi pyrki tarkastelemaan Baltian tilanteen kehitystä ensisijaisesti Neuvostoliiton kautta, ja suhteessa siihen. Tämä oli merkittävin rajoite Suomen mahdollisuuksissa tukea Baltiaa. Siinä missä Ruotsi hyödynsi aktiivisesti epävirallisia kanaviaan, ja lisäsi asteittain läsnäoloaan Baltian alueella, Suomi keskittyi tilanteen seuraamiseen ja arviointiin. Tämä ero ei suoraan tarkoita, että Ruotsi olisi toiminut täysin

⁸³ Lundén 2021, 350.

⁸⁴ Ibid, 348.

⁸⁵ Lundén 2021, 358.

⁸⁶ Kuldkepp, Piirimäe & Aunesluoma 2022, 273.

⁸⁷ Metsala 2020, 66.

Baltian itsenäisyyden puolesta, vaan ennemminkin sitä, että se käytti erilaisia keinoja vaikuttaa tilanteeseen ilman välitöntä poliittista kannanottoa. On myös huomionarvoista, että Ruotsin ja Neuvostoliiton suhde on ollut kautta aikojen erilainen, kuin Suomen ja Neuvostoliiton. Suomi on sekä maantieteelliseltä sijainniltaan, että poliittiselta ja historialliselta menneisyydeltään enemmän Neuvostoliiton vaikutuspiirin alla kuin Ruotsi.

Vertailu osoittaa myös sen, että Ruotsin ja Suomen väliset erot eivät ole rajoittuneita pelkästään poliittiseen sisältöön, vaan myös poliittisiin toimintatapoihin. Ruotsi hyödynsi institutionaalisia, pitkällä aikavälillä rakennettuja ratkaisuja, ja epäsuoraa pehmeää vaikuttamista. Suomi puolestaan painotti julkisuuteen ulkopoliittista varovaisuutta, ja Neuvostoliiton muodollisten suhteiden merkitystä.

Ruotsi oli Pohjoismaista ainoa, joka oli tunnustanut Baltian maiden neuvostomiehityksen vuonna 1940. Se oli myös Pohjoismaista yksi nopeimpia, jotka tunnustivat Baltian maiden itsenäisyyden vuonna 1991 elokuun vallankaappausyrityksen jälkeen.⁸⁸ Elokuun yhdeksännentoista päivän vallankaappausyritys oli neuvostoliittolaisen poikkeuskomitean järjestämä operaatio, jossa oli tarkoituksena syrjäyttää presidentti Gorbatšov. Vanhoillisista kommunisteista koostunut komitea oli tyytymätön maan tilaan.⁸⁹ Vaikka vallankaappausyritys kaadettiin vain muutaman päivän jälkeen⁹⁰, se oli lopulta merkittävä tapahtuma Baltian maiden uudelleenitsenäistymisen kannalta. Viro julistautui itsenäiseksi 20.8.1991.⁹¹

⁸⁸ Kuldkepp Piirimäe & Aunesluoma 2022, 274.

⁸⁹ *Helsingin sanomat* 20.8.1991, ”Kaappaus kaatoi Gorbatshovin”

⁹⁰ *Helsingin sanomat* 23.8.1991, ”Gorbatshov kiitti Jeltsiniä”

⁹¹ *Helsingin sanomat* 22.8.1991, ”Kohtalokas hetki antoi Virolle rohkeuden”

5 Johtopäätökset

Maaailmanpoliittisessa myllerryksessä Suomi oli joutua ikävään tilanteeseen. Julkisuudessa Suomi oli aktiivisesti sitoutunut YYA-sopimukseen sekä aktiiviseen rooliinsa Neuvostoliiton naapurimaana ja yhteistyökumppanina. Suomi oli kuitenkin vaikean paikan edessä, sillä kansalaisten sympatiat olivat Viron puolella. Viro miellettiin Suomessa sukulaiskansaksi muun muassa kielisukulaisuutensa vuoksi. Julkisuudessa Suomen poliittinen johto oli päättänyt seurata aiemmin valittua neutraalia linjaa ja olla ottamatta aktiivisesti ääneen kantaa Baltian maiden puolesta tai niitä vastaan, kuuluivathan Baltian maiden asiat Neuvostoliiton sisäpolitiikan välittömään vaikutusalueeseen.

Tutkimuksessani vastaan neljään eri tutkimuskysymykseen. Ensimmäisenä tutkin miten Baltian uudelleenitsenäistyminen, erityisesti Viron itsenäistyminen, hahmoteltiin ja tulkittiin Suomen ulkoministeriön Viro-työryhmän raporteissa. Tutkimukseni mukaan ulkoministeriön Viro-työryhmä ei vielä vuonna 1988 Viron suvereenisuusjulistuksen aikana suhtautunut Baltian maiden uudelleenitsenäistymispyrkimyksiin niiden vaatimalla vakavuudella. Seurantatyöryhmän raporteista välittyy Presidentti Koiviston ylläpitämä näkemys siitä, ettei kommunismin romahduksesta tai Baltian itsenäisyydestä tule olla huolissaan, eikä hän pidä niitä todennäköisenä. Baltian maiden täyttä valtiollista irtautumista ei pidetty realistisena vaihtoehtona. Työryhmän keskuudessa vallitsi pitkään näkemys modifioidusta itsenäisyydestä, jossa Viro ja Baltian maat saisivat korkeintaan vapauksia kaupankäyntiin ja alueellisiin demokraattisiin kysymyksiin.

Toisena tutkimuskysymyksenäni pohdin, mitä nämä tulkinnat kertovat Suomen ulkopoliittisesta ajattelusta maailmanpoliittisessa siirtymävaiheessa. Tutkimukseni mukaan Suomessa vallitsi yleisesti konsensus siitä, ettei mitään suurta ja äkillistä tulisi tapahtumaan. Tätä tulkintaa tukee Suomen maltillinen suhtautuminen lukuisiin tukipyyntöihin Baltiasta. Vaikka Suomen toimet olivat rajoitettuja Neuvostoliiton kanssa sovitun YYA-sopimuksen, ja pragmaattisen linjavalinnan vuoksi, olisiko Suomi silti halutessaan voinut aktiivisemmin ja rohkeammin pyrkiä edistämään Baltian itsenäisyyttä pehmeän diplomatian keinoin. Suomen ulkopoliittisia toimia määritti aina Neuvostoliiton hajoamisen viime metreille saakka Neuvostoliiton pelko. Tämä käy erityisesti ilmi viimeisestä tutkimusongelmastani, jossa pohdin miten, Suomen suhteet Neuvostoliittoon vaikuttivat Suomen suhtautumiseen Baltian

maiden uudelleenitsenäistymiseen. Tutkimukseni mukaan Suomen suhteet Neuvostoliittoon oli yksi ehdottomasti keskeisimpiä kehyksiä, joiden kautta Suomi hahmotti toimintaansa varsin kapeassa liikkumatilassa. Suomi vältti viimeiseen asti julkisia kannanottoja, vaikka kannanotot olisivat toisinaan jopa olleet tarpeellisia. Ei kuitenkaan ollut tarkoituksen mukaista suututtaa tai loukata Neuvostoliittoa. Suomessa nähtiin Baltian uudelleenitsenäistyminen kaukaisena ja epävarmana tapahtumana. Sen ei ainakaan tulisi tapahtua äkisti, sillä uhkia tilanteessa nähtiin enemmän kuin hyötyjä. Suomi pyrki kuitenkin pehmeän diplomatian keinoin tukemaan Baltiaa, etenkin Viroa. Näitä keinoja olivat esimerkiksi kulttuuria edistävät ja arjen yhteistyötä lisäävät toimet. Neuvostoliiton vaikutusta on vaikea rajata vain yhteen teemaan, sillä se näkyi läpi tutkimuksen kaikissa Suomen toimissa taustalla, osin tietoisesti, osin tiedostamatta.

Suomen oli paikoin vaikea asennoitua poliittisesti tulenaran kysymyksen äärelle, etenkin kun maailmanpoliittinen tilanne muuttui lähes tunti tunnilta. Suomi osoitti kuitenkin käytännön toimillaan eräänlaista päättäväisyyttä. Esimerkiksi seurantaryhmän perustaminen korosti tilanteen tärkeyttä. Tavoitteena oli seurata aktiivisesti Baltian tilanteen kehittymistä, ja muodostaa faktojen perusteella julkisia kannanottoja ja mahdollisia toimia. Vaikka tutkimuksessani pohdin Suomen aktiivisuuden, ja toimien puutetta, olivat Suomen toimet linjassa yleisen Pohjoismaisen konsensuksen, ja erityisesti YYA-sopimuksen rajoitteiden kanssa. Tosiasia kuitenkin on, etteivät Suomen toimet ja puheet olleet symmetrisiä keskenään. Tämä vaikutti väistämättä Suomen maakuvaan Baltian maissa. Jatkotutkimuksessa olisikin hedelmällistä tarkastella miten Suomen maakuva muuttui virolaisen väestön silmissä, ja miten kauan maakuvan kohentamisessa meni uudelleenitsenäistymisen jälkeen.

Baltian maat itsenäistyivät lopullisesti vuosina 1990-1991. Kansallisten liikkeiden vahvistuminen, kansainvälisen tilanteen muutos ja lopulta Neuvostoliiton heikkeneminen ja hajoaminen muodostivat yhdessä hedelmällisen maaperän sekä onnekkaan tilaisuuden itsenäistymiselle, vaikka monet länsimaat olivatkin suhtautuneet aluksi itsenäistymiskehitykseen epäilevän varovaisesti.⁹² Liettua esiintyi työryhmän raporteissa edelläkävijänä itsenäistymispyrkimyksissään. Sitä se oli lopulta myös itsenäiseksi julistautumisen kanssa. Liettua julisti itsenäisyytensä muita maita aiemmin, jo 11.11.1990.⁹³ Elokuun epäonnistunut vallankaappausyritys Moskovassa vuonna 1991 toimi lopulta

⁹² Kuldkepp 2020, 339.

⁹³ ”11 March: Day of Restoration of Independence of Lithuania” Liettuan tasavallan parlamentti <https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35660&p_k=2> [luettu 14.4.2026].

viimeisenä sysäyksenä Baltian maiden uudelleenitsenäistymiselle. Viro julisti itsenäisyytensä palautetuksi 20.8.1991⁹⁴, Latvia päivää myöhemmin.⁹⁵ Virallisten itsenäisyysjulistusten jälkeen muu kansainvälinen yhteisö tunnusti maiden itsenäisyyden nopeasti. On kuitenkin huomattava, etteivät kaikki valtiot, kuten Suomi, tunnustaneet Baltian maita uudelleen, sillä osa maista ei ollut koskaan tunnustanut Baltian maiden liittämistä Neuvostoliittoon alun perin vuonna 1944.⁹⁶ Suomessa tunnustamisen sijaan julistettiin muodollisesti diplomaattisuhteiden palautuksesta. Baltian maiden itsenäisyyttä käsiteltäessä tämä on olennainen seikka. Esimerkiksi Viron poliittisessa narratiivissa on keskeistä korostaa itsenäisyyden palauttamista, tai uudelleenitsenäistymistä, sillä virolaisten tulkintojen mukaan vuosien 1944–1991 Neuvostomiehitys oli laiton. Siksi Viro juhliikin nykypäivänä kahta itsenäisyyspäivää. Ensimmäinen ja alkuperäinen on 24.2.1918, ja jälkimmäinen eli uudelleenitsenäistymispäivä on 20.8.1991.⁹⁷

⁹⁴ ”How Estonia regained its independence” Visit Estonia <<https://visitestonia.com/en/what-to-do/how-estonia-regained-its-independence>> [luettu 14.4.2026].

⁹⁵ ”Restoration of the indepenence” Latvian tasavallan korkein oikeus <https://www.at.gov.lv/en/par-augstako-tiesu/vesture/latvijas-republikas-augstaka-tiesa/neatkaribas-atjaunosana?TSPD_101_R0=081a0bf78fab200069cd674fa625cf2f7be5c1415ccd92bb702e98df9d09cfd9e6ebafd59ac91c13086c47ba4b143000050be3de0bd5a984ee938a4f226adace9a041941c3a7d9222d0eb40b797b499894ac7ceb39e4dc95f55cc9ec9b8ed851> [luettu 14.4.2026].

⁹⁶ Kuldkepp 2020, 327.

⁹⁷ Alenius 2024, 1.

Lähteet

Arkistolähteet

Ulkoministeriön arkisto (UMA), Helsinki
18.41 NLO Suhteet Suomi-Viro

18.41 NLO Suhteet Suomi- Baltian maat

Tutkimuskirjallisuus

Alenius, Kari. ””Tällaisen Vironko me silloin halusimmekin?” Uudelleenitsenäistymisen kilpailevat tulkinnat Viron johtavassa lehdistössä” *Lähihistoria* 3(1), 2024. 83–112. DOI: 10.61559/lh.142986

Clerc, Louis, et al. *Ulkoministeriön historia IV: 1982–1995*. 2026 (forthcoming).
Käsikirjoitus tekijän hallussa.

Kalela, Jorma. *Historiantutkimus ja historia*. Hanki ja Jää. Helsinki: Gaudeamus ja Oy Yliopistokustannus University Press Finland, 2000.

Kuldkepp, Mart. ”Baltic liberation first-hand: Sweden’s pro-Baltic foreign policy shift and Swedish diplomatic reporting in 1989–1991”. *Scandinavian Journal of History*. 47:3, 2022. 325–346. DOI: 10.1080/03468755.2020.1843531

Kuldkepp, Mart, Kaarel Piirimäe ja Juhana Aunesluoma. ”Baltic crisis: Nordic and Baltic countries during the end stage of the Cold War”. *Scandinavian Journal of History*. 47:3, 2022. 271–279. DOI: 10.1080/03468755.2022.2025896

Lehtinen, Santtu. *Perestroikan fundeeraaja: Presidentti Mauno Koiviston arviot, käsitykset ja toiminta Neuvostoliiton perestroikan suhteen vuosina 1987–1991*. Poliittisen historian pro-gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto 2018.

Lundén, Thomas. ”Turning towards the inland sea? Swedish ’softdiplomacy’ towards the Baltic Soviet republics before independence”. *Scandinavian Journal of History*. 47:3, 2022. 347–368. DOI: 10.1080/03468755.2021.1896576

Metsala, Markus. *Tukea, tyyntelyä ja vakauden tavoittelua: Suomen toiminta ja suhtautuminen Viron ja Venäjän välisiin Neuvostoliiton hajoamisen perintönä tulleeisiin kiistakysymyksiin vuosina 1991–1994*. Poliittisen historian pro-gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto 2020.

Metsalo, Ilmar. *Vallanvaihto suomalaissilmin: Suomen ulkoasiainministeriön analyysit Baltian itsenäistymiskehityksestä 1986–1991*. Poliittisen historian pro-gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto 2016.

Ovaska, Juho. *Hiljainen käänne: Suomen ulkopoliitiikan ja ulkopoliittisen päätöksenteon murrokset vuosina 1982–1992*. Turku: Turun yliopisto, 2023.

Ritvanen, Juha-Matti. "The change in Finnish Baltic policy as a turning point in Finnish-Soviet relations. Finland, Baltic independence and the end of the Soviet Union 1988-1991". *Scandinavian Journal of History*. 47:3, 2022. 280–299.

DOI: 10.1080/03468755.2020.1765861

Ritvanen, Juha-Matti. *Mureneva kulmakivi: Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YVA sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992*. Turku: Turun yliopisto, 2021.

Ritvanen, Juha-Matti. ""Turvallisuuden tuottaja, ei kuluttaja." Suomen suhde Viroon ulko- ja turvallisuuspoliittisen identiteetin peilinä kylmän sodan jälkeen." *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat*. 5/2025. 58–72.

Rosengren, Emma, Leena Vastapuu, Astrid Brodén ja Minna Lyytikäinen. "Becoming NATO brothers: A feminist analysis of how government officials in Finland and Sweden reconciled national identity with NATO membership". *Cooperation and Conflict*. 60(4), 2025. 752–776. DOI: 10.1177/00108367251377611

Soikkanen, Timo. *Presidentin ministeriö, Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliittikan hoito Kekkosen kaudella II, Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–81*. Helsinki: Ulkoasiainministeriö ja Kustannusosakeyhtiö Otava, 2008.

Tuomi, Jouni ja Anneli Sarajärvi. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 9. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 2009.

Vuori, Jaana. "Laadullinen sisällönanalyysi". *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*, toim. Jaana Vuori. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, 2021.
<<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus>>

Lehdistöaineisto

Helsingin Sanomat, 1988–1991
The Washington, Post 1988

Muut lähteet

Baltian yleiskokous, 2021. <<https://www.baltasam.org/>>

Britannica, 2026. <<https://www.britannica.com>>

Cambridge Dictionary, 2026. <<https://dictionary.cambridge.org/>>

Euroopan unionin virallinen verkkosivusto, 2026. <<https://european-union.europa.eu/>>

Kielitoimiston sanakirja, 2007. <<https://kaino.kotus.fi/>>

Latvian Tasavallan korkein oikeus, 2026. <<https://www.at.gov.lv/>>

Liettuan tasavallan parlamentti, 2026. < <https://www.lrs.lt/>>

United Press International, 1988. < <https://www.upi.com>>

Visit Estonia, 2026. < <https://www.visitestonia.com>>

Yle Elävä arkisto, 2018. < <https://yle.fi/elavaarkisto>>